

300-ÅRS-JUBILÆET FOR DET MOSAISKE TROESSAMFUND I KØBENHAVN

Merete Christensen

København

Redaktionen af Nordisk Judaistik har bedt mig berette om baggrunden for menigheds-jubilæet i København den 16. december 1984, hvor man markerede, at der har været holdt jødisk gudstjeneste med billigelse af konge og statsmagt i 300 år i København. Endvidere skal omtales den række festligheder, som dette jubilæum har medført. Der kan ikke blive tale om nogen dybtgående anmeldelse af hele den brogede strøm af publikationer, udstillinger og andre begivenheder, som fandt sted fra begyndelsen af november måned 1984, og som ikke er afsluttet endnu i skrivende stund i februar 1985. Opgaven falder i to dele:

1. Hvilke begivenheder og holdninger ligger bag et fænomen som en tilladelse for to navngivne personer til at holde privat gudstjeneste i København i 1684?

2. Hvorledes er situationen i dag i den menighed, der opstod som følge af denne tilladelse. Hvilket kulturelt klima hersker i og omgiver en institution, der gøres til genstand for så megen omtale og virak i forbindelse med sin 300-års-fødselsdag?

Med hensyn til det sidste punkt må der helt naturligt blive tale om en række *personlige* iagttagelser og refleksioner på baggrund af en gennemgang af de forskellige begivenheder ved jubilæet, som jeg har haft lejlighed til at deltage i.

Jubilæet fandt sted midt i en vrimmel af andre jubilæer: Luthers 500-årsdag i 1983, 200-året for N.F.S. Grundtvig samme år og endelig, den 3. december 1984, 300-året for Ludvig Holberg. Disse personer har iøvrigt

alle det til fælles, at har ytret sig på tryk om jøder — omend på højst forskellig vis. Desværre er der en tendens til, at jubilæumsfestligheder overgår i omfang og i skrevne sider den begivenhed eller det forfatterskeb, der skal markeres. Hvis man nærer den slags betænkeligheder, er det også troligt, at man vil finde denne omtale for vidtløftig, men skulle man holde af jubilæumsfestligheder og -skrifter, kan man glæde sig over, at der er flere i vente i den københavnske menighed. Adskillige selskaber af godgørende art fejrer i 1985 175-året, og i den kommende tid fylder begravelsespladserne henholdsvis 300 og 100 år. I 1987 vil der endvidere være lejlighed til at mindes den store dansk-jødiske forfatter Meïr Aron Goldschmidt, hvis forfader netop var en af de to mænd, der fik tilladelse til at holde gudstjeneste hin decemberdag i 1684.

16. december 1684

I den danske litteratur om jødisk historie på dansk grund er der uenighed om, hvornår den første jøde kom til Danmark. Skal man regne de jøder, der rejste og boede i de gamle danske lande, hertugdømmerne, med? Er en person i en visitatsbog fra 1602 en jøde eller en jyde (beboer i Jylland)? Hvornår er der tale om rejsende jøder og hvornår om bofaste? Ingen exact dato kan gøre krav på at blive fejret i den henseende. Det naturlige har da været at spørge: hvornår var der samlet så mange fastboende jøder ét sted, at det har

været muligt at samle en minjan, og hvornår har man forsøgt at gøre dette acceptabelt for en ikke-jødisk omverden? Ud fra disse kriterier er menigheden i København, så vidt jeg har kunnet se, den ældste ikke alene i Danmark men i hele Norden. Her er alene tale om den ældste *tilladte* menighed. Hvor mange, der har virket i det skjulte, får vi aldrig noget at vide om.

I 1680-erne var der i København samlet så mange jøder, der enten havde opholdstilladelse for sig og familien, eller som rejste med kongens tilladelse (lejdebrev), at en egentlig menighed kunne skabes. Men at samles til minjan i et privat hus kan næppe være sket uden at vække opsigt, og hvis der tillige skulle synges eller bedes højlydt, må man formode, at naboer har kunnet høre det og eventuelt indberette det til myndighederne. I følge Fredrik II's artikler af 1569 skulle landets indbyggere alle bekende sig til den rene uforfalskede lutherske lære og den augsburgske konfession. Andre skulle udvises. I de lejdebrev og bosættelsestilladelser, der var udstedt, stod sjældent eller aldrig noget om religiøse rettigheder og pligter. Den lille flok jøder i København måtte bringe formalia i orden.

Christian V, der som bekendt også gav de reformerte tilladelse til at holde gudstjeneste for at imødekomme sin reformerte hustru Charlotte Amalie og hendes trosfællers ønske, udstedte et reskript den 16. december 1684, der gav tilladelse for to navngivne personer til at holde gudstjeneste i deres hjem. De pågældende var hofjuvellerer Meyer Goldschmidt og hans kompagnon Israel David, altså mænd, der havde gjort sig fortjent af Kronen. De fik lov til at holde gudstjeneste med morgen- og aftenbønner sammen med trosfæller, men der måtte ikke prædikes, og der skulle være lukket af for offentligheden. Her spores angst for proselytmageri. Originaldokumentet findes ikke mere, men en kopi er indført til orientering for den siddende politidirektør i en kopibog, der nu opbevares på Rigsarkivet i København.

Som frihedsbrev er denne lille indrømmelse intet i sammenligning med Anordningen af 29. marts 1814, der giver de i landet fødte eller lovligt bosiddende jøder fuld borgerret. Det er da også denne givenhed, der hidtil

har været fejret med mindegudstjenester og festskrifter i 1914 og 1964. Man kunne — med en lidt søgt parallel — sige, at dokumentet fra 1684 kan lignedes ved Balfour-deklarationen i sin intimitet og sine løfter til enkeltpersoner. 1814-forordningen kan så lignedes ved Israels uafhængighedserklæring, mere vidtspændende og anerkendt af verden udenom. Pointen er her: uden den første spæde begyndelse — næppe den sidste landvinding!

For de københavnske jøder blev 1684-tilladelsen begyndelsen til et rigt menighedsliv. Mange sefardiske jøder havde i 1600-tallet rejst i Danmark og handlet med konge og adel, men den menighed, der nu dannedes, blev askenazisk, mest skabt af folk fra Hamburg/Altona-området. Hurtigt fik man antaget en rabbiner og lærere for den hastigt voksende børneflokk. Her må man ikke glemme, at det jødiske folketal mange steder blev holdt kunstigt nede gennem forbud mod mere end ét ægteskab per generation. Det har så vidt vides ikke været praktiseret i Danmark.

En begravningsplads blev købt uden for byen i 1694, efter at den første jøde allerede var blevet begravet dér i 1693. I de gunstige år i 1700-tallet indlodes stadig flere jøder, og i slutningen af århundredet oplevede man en ny grødetid for det religiøse liv, den såkaldte reformbevægelse nåede til Danmark. Der blev ingen fin de siècle-stemning hos de danske jøder. I begyndelsen af 1800-tallet slog en række reformer igennem inden for snart sagt hele menighedslivet: i skolevæsenet, i begravningsvæsenet, inden for gudstjenesteformen og i den indre forvaltning med dens religiøst-juridiske aspekter. Kronen på værket blev borgerrettighederne og -pligterne. Jøderne blev borgere i den enevældige stat, men mulighederne for selvforvaltning var frataget dem. Nogle mente, at prisen var for høj, andre greb de muligheder, de nye tilstande gav dem. Al dansk-jødisk historie siden har næsten monomant fokuseret på faren for/glæderne ved den assimilation, der tog sin begyndelse med de udvidede rettigheder. Når der berettes om nyttilkomne jøder fra Rusland og Polen i begyndelsen af 1900-tallet eller om de sidst-tilkomne polske jøder i 1970-erne, behandles de oftest i litteraturen ud fra kriterierne: mere eller mindre assimilerede end de (gamle) danske jøder. De dystre

SUMMARY: THE 300th ANNIVERSARY OF THE JEWISH COMMUNITY IN COPENHAGEN

On 16th December 1984 the Jewish Community (Det mosaiske Troessamfund) in Copenhagen could celebrate the 300th anniversary of the official permission from the Danish state to hold services in Denmark. Granted by King Christian V, this permission marks the official birthday of the Community. The two persons mentioned by name in the ordinance were court jeweller Meyer Goldschmidt and his partner Israel David, who obtained the permission for themselves and their households.

This was the tender start of a community which gained foothold during the 18th century, and towards the turn of the century considerable communities had established themselves in Copenhagen and several provincial towns. The Jewish reform movement founded in Germany also reached Denmark and from the early 19th century a number of reforms were introduced in congregational life and in relation to the surrounding Christian community.

On 29th March 1814, Jews born in Denmark or legal residents of this country were

granted civil rights. This was carried through by King Frederik VI and his counsellors although the population cherished much resentment against the Jews in 1813 as well as in 1819, blaming them for the economic crisis in Denmark in the wake of the Napoleonic Wars.

From now on the Danish Jews assimilated almost completely throughout Denmark, but even in our century the community continues to receive immigrants as new members. In the early 20th century thousands of Jews came to Denmark from Poland and Russia, in the 1930s refugees arrived from Germany and regions occupied by the Germans, and in the beginning of the 1970s there was a considerable immigration of Polish Jews. Over the years this has influenced the original Copenhagen community in the way of renewal, challenge and discussions. As regards the provincial communities, their chapter was finished at the beginning of this century.

The 300th anniversary was celebrated in many ways throughout November and December 1984. There were two great exhibitions. One of them, organised by WIZO in Denmark, was entitled "You Must Tell Your Children", featuring Jewish life on workdays and holidays, from morning till night, all

---

forudsigelser om, at der ikke ville være jøder i Danmark til f.eks. at fejre 300-året, har dog vist sig ikke at holde stik. Der er en livskraftig rest tilbage.

Hvorledes har de markeret 300-året for tilblædsen til at holde gudstjeneste? Herom handler næste afsnit.

Arrangementer i forbindelse med 300-årsdagen for Mosaisk Troessamfund i København. Om tv, radio... og lidt om fordomme

Offentligheden i Danmark blev i tv flere gange mindet om 300-års-jubilæet. I hele november måned 1984 vistes efter sidste tv-avis (aftenyhederne) et såkaldt "godnat-billede", hvor motiverne var genstande og malerier fra den udstilling, der åbnedes i Kunstforeningen på Gl.Strand i København den 17. november.

Samme aften, som udstillingen åbnedes, havde tv's kulturafdeling en udsendelse med Ejnar Johansson, hvor kunsthistorikeren Mirjam Gelfer-Jørgensen og magister Hanne Trautner-Kromann viste nogle af de smukke rituelle genstande, som blandt andet var udlånt fra Mosaisk Troessamfund. Der var også et indslag om den udstilling, der blev vist næsten samtidig i Københavns rådhus, hvor overrabbiner Bent Melchior fortalte om de jødiske fester og livets højtider. I udsendelsen blev demonstreret shofar-blæsning og vist bedesjal og tora-ruller frembåret af en tavs og tålmodig dreng fra den jødiske skole, Carolineskolen.

Knap så tavse var en række børn fra samme skole, som den 7. november, da Rådhus-udstillingen startede, i en udsendelse kl. 17 for børn og unge fortalte om at være jøde i dagens Danmark. De var livlige og vel-

year round. This was a beautiful and very instructive achievement. The other exhibition took place at Kunstforeningen in Gl. Strand, in the very district where many Jews were living from the 18th century onwards. On view were paintings and decorative art by Jewish artists on Jewish subjects and for Jewish purposes. The Danish television presented shots from these exhibitions, and being a Jew in Denmark was the subject of children's TV programmes and also covered on the radio. On 3rd November Isaac Stern gave a concert at Odd-Fellow Palæet attended by the Queen and the Prince, where Simone Veil of the European Parliament delivered a speech.

To mark the anniversary, also a special stamp was published, created by the Jewish artist Marianne Miriam Nagler. The stamp depicts a woman blessing the Sabbath candles. For a Danish stamp, the colours are unusually bright and luminous.

On 13th December a reception was held at the Community Centre in Ny Kongensgade with guests from the whole of Scandinavia, rabbis from far and near — many of Danish descent — and gifts and congratulations were presented. On the same day the Society for Danish Jewish History published a memorial volume dealing with 300 years of Danish Jewish history, "Within the Walls". On Saturday

15th December there was a festival service in the Synagogue in Krystalgade on which occasion a new Torah scroll with a new breastplate was consecrated. Strangely enough nothing special happened on the anniversary day itself, 16th December 1984 — but then a Yiddish theatre company happened to turn up in Copenhagen on this very day. There is still a Jewish world without Copenhagen's walls. In this connection it might be added that new Jewish communities are developing in Odense on Funen and in Århus in Jutland.

During the winter of 1984/85 several Jewish books have been published, discussing in fiction form the question of being a Jew today.

The great interest that manifested itself in connection with the 300th anniversary has given reason to believe that in the coming years it must be possible to establish a Jewish museum or cultural centre combining research with pedagogic activities. Preferably this should be a place for old and new to thrive side by side, for Jews of Danish, Polish, German, Russian, Swedish, Norwegian and Finnish descent to meet for lectures, discussions, singing and dancing. An important and exciting task to carry out in the time to come.

---

formulerede. At være eller ikke være jøde, religiøs, zionist eller bare dansk, det er spørgsmål, de alle har måttet tage stilling til i en meget ung alder. Udsendelsen indledtes med et lille optrin, hvor en "læge" udvikler — helt bogstaveligt lag på lag — den "jødiske type". En kvinde udstyres med stor papnæse, bedekrøller, bredskygget hat, kaftanlignende frakke med store lommer og to tyngende, klirrende pengeposer. Og voilà: jøden kan kendes på sit ydre og høres på sin pengetrang! Man må blot ikke håbe, at dette stykke selvironi af de mange børne-seere er blevet taget alvorligt. Fordomme er sejlivede, selv når de bygger på oplagte misforståelser og urimeligheder som her. Bent Melchior fortæller i januar-nummeret 1985 af indvandrerbladet "Samspil", at forestillingen om, at jøder begravnes stående med en sten i hånden til at stene Jesus med i det hinsidige, stadig

trives i 1980-erne. Mine elever i gymnasiet fortæller mig også, at udtrykket "at jøde" om at stjæle stadig bruges som i min egen barndom i 50-erne.

I søndags-tv-avisen på selve jubilæumsdagen den 16. december omtaltes også den bog, som Selskabet for dansk jødisk historie udsendte i anledning af 300-året. Der blev vist klip fra bogen, som på den relativt korte tid, indslaget varede, udmærket illustrerede udviklingen fra overset og foragtet minoritet til ligeberettigede borgere. Trods de sejlivede fordomme!

Radioen bragte i samme periode tillige interviews med danske jøder, blandt andre historikeren og lægen Henri Goldstein.

Om de to store udstillinger vil der blive talt mere udførligt nedenfor.

Koncert i Odd Fellow Palæet med Isaac Stern i nærværelse af Hendes Majestæt Dronning Margrethe II og Hans Højhed Prins Henrik, den 3. november 1984

Lad mig sige det straks: jeg var der ikke. Som så mange andre havde jeg heller ikke kunnet få billet. Mange læsere vil nu med mig ærgre sig over, at de ikke fik hørt geniet Stern som solist med Danmarks Radios Symfoniorkester i J.S. Bachs violinkoncert nr. 1 i a-moll og Mozarts ditto nr. 3 i g-dur. Men jeg kan trøste med, at salen var så fuldt besat, at talen af Simone Veil, medlem af Europaparlamentet, tidligere fange i Auschwitz nr. 78651, ikke kunne høres. Vi må nøjes med at læse det "portræt" af hende, der bringes i det fyldige program, det blev udsendt i forbindelse med koncerten.

De mange andre bidrag til denne aften kan studeres i samme skrift. På forsiden ses en gengivelse af en Altona-haggada fra 1739, der nu tilhører Mosaik Troessamfund. I denne findes et billede, der viser vildmændene i det danske rigsvåben indrømmende den hebraiske tekst, en smuk symbiose mellem dansk og jødisk, og en værdig indgang til jubilæet. Der er naturligtvis også et interview med Isaac Stern om hans pædagogiske virke. Der er digte fra bogen "Oh Israel" af Jørgen Gustava Brandt. Der bringes hilsener fra statsminister Poul Schlüter, fra Israels præsident Chaim Herzog, fra overborgmester i København Egon Weidekamp samt fra byens biskop Ole Bertelsen og domprovst ved Vor Frue Arne Bugge. Alle som én fra den københavnsk sfære omtaler de københavnske jøders betydning for byens udvikling. Tidligere forlagsdirektør for Politikens Forlag, Bo Bramsen, der har forfattet bøger om Huset Hambro og om Det glücksburgske Kongehus, bidrager med en morsom artikel om jødiske navne i Danmark, hvori opregnes navne taget fra træer, dyr, erhverv, byer, ædelmetaller etc.

Afdøde overrabbiner Marcus Melchior's artikel om "det jødiske folks beståen — trods alt" (fra "Tænkt og talt", 1967) minder om — ligesom Simone Veils skæbne — at de 300 år har rummet andet end sjove navne til vittige hoveder, men uden denne humor måske ingen overlevelse?

Forfatterinden Elsa Gress havde skrevet en prolog, der fremførtes af kgl. skuespiller Erik Mørk:

Hjemvæen — længslen mod samvær og hygge,
de lave lofter, familieværme...

En dansker forstår det: vi føler os trygge
i vort hjem — lad så verden kun rase og larme.
Derfra ser vi roligt gå dagene, ugerne.
Og derfor elsker vi "Indenfor murene".
Dens hyggelighed slår os velkendt i møde,
trods lidt særhed. For inderst i dansk som i jøde
bor vidsyn forenet med kyllingesorger,
under én hat: provinsbo og verdensborger.

(7. strofe)

Et bidrag om skolen og ungdommen d.v.s. fremtiden, af skoleinspektør Aron Skop og rabbiner Bent Lexner savnedes heller ikke. På de sidste sider ses en traditionel chanuk-kastage efterfulgt af sølvsmeden Arje Griegst's moderne fra 1969. Koncertprogrammet rummer endelig hilsener fra firmaer, jødiske som ikke-jødiske. Det nid og nag, som handelsmænd, præster og byens magistrat i 1700 og 1800-tallet nærrede til de københavnske jøder, er nu en saga blot.

Et jubilæumsfrimærke

Hvor en række jødiske mænd, ældre som yngre, i de senere år har udsendt skønlitterære værker, der afspejler deres jødiske baggrund og eventuelle identitetskriser, er det hos de jødiske kvinder navnlig de bildende kunster, der har været repræsenteret med navne som Olly Ritterband, Pia Schutzmann og Marianne Miriam Nagler. Den første bidrog til jubilæet med udstillingsplakaten til Rådhusudstillingen, Pia Schutzmann har lavet grafik til førnævnte bog, "Oh Israel", og M.M. Nagler tegnede jubilæumsfrimærket. Dets værdi var kr. 3,70, og førstedagskuverten var designet og forsynet med fotografi af det indre af synagogen i Krystalgade ved Bernhard Stiebelmann. Marianne Miriam Naglers frimærke er et for danske forhold usædvanligt farvestrålende eksemplar. På en pink baggrund ses en jødisk kvinde velsignende sabbatslysene, foran står brødene dækket af et klæde med ordene Shabat shalom.

Jødisk udstilling 1984. "Du skal fortælle det til dine børn (2. Mosebog)" Københavns Rådhus-hal 7-17. november 1984

Denne udstilling havde kun én alvorlig fejl eller rettere begrænsning: Den stod for kort tid! Alt for hurtigt måtte den tages ned igen, og mange mennesker opdagede, at de var for sent ude. Udstillingen var en overdådig præsentation af jødisk kulturliv i dagligdagen, i hjemmet og ved festerne og livets store begivenheder fra vugge til grav. Alt var meget instruktivt opsat forsynet med letlæselige plancher med forklarende tekst. Fotografierne var et helt kapitel for sig. Her sås Meta Melchior, menighedens grand old lady, datter af, gift med, mor til og bedstemor til en rabbiner, ivrigt læsende med en dejlig fregnet gut iført cowboyhat. Her sås en lille dreng, der må stå på en skammel for at kunne modtage sin faders velsignelse fredag aften.

En hel chuppa (brudebaldakin) og en komplet sukka (løvhytte) var sat op samt et dækket seder-bord til pesach (påske). Velinstruerede kustoder var overalt klar til at besvare spørgsmål fra de nysgerrige gæster. En pædagogisk bedrift kan man kalde denne udstilling, det var bragt i stand af en gruppe fra Wizo (Womens international zionist organisation) i Danmark. Uden for selve udstillingsområdet kunne man se lysbilleder med tilhørende lydband om jødisk hverdagsliv og jødiske symboler, produceret for Unesco.

Ved udstillingens åbning talte Dagmar Goldstein om retten til at være anderledes. Ofte må jøder lade sig definere af andre. Udstillingen blev en art selv-definition. Ved indgangen lyste Olly Ritterbands plakat, der også prydede katalogets forside. I de jødiske farver blå og hvidt (her sølv) rejste der sig en art "stillads", hvis blå bjælker betegner et jødisk stamtræ med det indadvendte, sammenholdet, og det udadvendte, søvejen ud og hjem, måske til Israel. På toppen ses to diminutive dannebrogsglæder, og af bjælkerne kan dannes en davidsstjerne. Kataloget, der hurtigt slap op ved den voldsomme tilstrømning, rummede kun få billeder, men hvem skulle også kunne vælge ud? Kataloget havde en gennemgang af jødernes historie i Danmark, en årstals- og litteraturliste ved Dagmar og Henri Goldstein, to generationer i samarbejde om denne fælles sag. Der var

også en instruktiv gennemgang af jødiske begreber og genstande.

Bent Melchior har i sit bidrag til kataloget nogle betragtninger om jøder "ude" og "inde". I denne udstilling ville man netop slå dørene op til det jødiske hjem og den jødiske religiøse praksis og lade omverdenen være med. Der er intet at skjule! Jøder kan selv definere, hvem de er, og hvad de gør!

Det kan tillige siges at være en passende åbenhed, når såvel Kunstforeningen som Selskabet for dansk jødisk historie har valgt at fokusere på den kendte titel på Henri Nathansens skuespil fra 1912, "Indenfor Murene".

Indenfor Murene. Jødisk kunst og kultur i Danmark. Kunstforeningen

Kunstforeningen kunne i modsætning til Rådhusudstillingen forlænge udstillingsperioden fra det oprindelige tidsrum 17. november til 16. december frem til 6. januar 1985. Også denne udstilling blev en stor succes og uhyre velbesøgt. Også denne fortjente det.

Baggrunden var ønsket om en udstilling af guldalderkunst med særlig tilknytning til jødiske kredse. Det styrende princip var således, at der skulle være tale om jødiske kunstnere eller jødiske motiver og genstande. Hvis der var sammenfald af disse indgangsvinkler, blev der naturligtvis givet førsteprioritet, såfremt de kunstneriske krav var opfyldt. Den store udstilling i New York, "Scandinavia Today" rummede en særlig jødisk afdeling, "Kings and Citizens" med mange af de billeder og sakrale genstande, som man nu kunne vise et dansk publikum. Mange forskellige organisationer lod foranstalte sær-omvisninger, f.eks. Danmarksklogen, Wizo, Selskabet for dansk jødisk historie og mange flere. Tv og presse viste, som nævnt, udstillingen stor opmærksomhed, og den åbnedes den 17. november af Dronning Margrethe og Prins Henrik ledsaget af kulturminister Mimi S. Jakobsen.

På denne udstilling vistes næsten udelukkende virkelige perler såvel inden for maleri som inden for sakral kunst i guld, sølv og tekstiler. I Rådhusudstillingen havde man også vist de mere hverdagsagtige ting, kære genstande, som måske ikke altid udmærkede

sig ved at være specielt kostbare eller smagfulde. Kunstforeningen viste kun det bedste — og smukt var det. Her kunne man gå tæt på de sjældne, farverige til tider pudsig toravimpler, som Mosaisk Troessamfund ejer en usædvanlig stor samling af. Der var også små omskærelses-trøjer i fløjl og brokade. Tingene blev meget nærværende, måske til lige fordi Kunstforeningens lokaler ejer en intim atmosfære. Huset på Gl.Strand midt i det gamle København ligger netop i det kvarter, hvor de fleste jøder boede fra 1684 og frem til vore dage. Her lå således den første egentlige synagoge i Læderstræde.

Udstillingen er taget ned i januar i år, men i det smukke katalog med engelske summaries kan man endnu genopleve nogle af billederne, og kataloget udgør en vigtig registrant over de mange jødiske kunstværker i samlinger og i private hjem. Det viste var kun en brøkdel af, hvad man stødte på under forarbejdet til udstillingen. Kataloget er redigeret af Anette Stabell og Henriette Bugge. Af indholdet kan nævnes: Jøderne i Danmark gennem 300 år ved mag. art. i judaistik Hanne Trautner-Kromann. Kultus og kunst ved overrabbiner Bent Melchior. Jødiske symboler ved mag. art. Mirjam Gelfer-Jørgensen. Skriften og bogen ved 1. bibliotekar Ulf Haxen. Christian IV's hebræermønter ved Jens Hermann. En tidstavle og en litteraturliste savnes heller ikke i dette værdifulde katalog.

Fra Det kgl. Bibliotek var udlånt en række manuskripter, blandt andre førømtalte haggada med vildmændene. Der var endvidere prøver på den mikrografiske kunst, hvor de hebraiske bogstaver danner smukke ornamenter som kompensation for manglende illustrationer på grund af billedforbudet.

Man undrer sig over, hvor mange jøder, der i 1800 og 1900-tallet har ladet sig eller familien portrættere af kendte kunstnere som Jens Juel, P.S. Krøyer, Bertha Wegman og mange flere. Plakaten og forsidebilledet på kataloget viser et aftenselskab hos familien Henriques i 1868, malet af Edvard Lehmann.

Nu hænger, står og ligger alle disse pragtfulde ting igen på plads i Troessamfundet, i private hjem og på Det kgl. Bibliotek. Hvor ville det være værdifuldt, om blot en brøkdel af disse ting en dag kunne få varig plads eller til tider være udlånt til et jødisk museum. Den tanke fødtes hos mange, der så udstilling-

erne i København i november/december 1984, og det vil helt sikkert blive arbejdet videre med den idé i de kommende år.

Andre publikationer

Selskabet for dansk jødisk historie, der er stiftet i 1980 og således en ung institution, havde lige fra begyndelsen sat sig som mål at udgive et billedværk i forbindelse med 300-året for Mosaisk Troessamfund. En storstilet indsamling har været foretaget i løbet af de sidste 3-4 år. Resultatet blev fremlagt den 13. december. Værket er — skønt anlagt som billedværk uden noter, register og litteraturlister — blevet omfangsrigt også hvad teksten angår. Da jeg selv er blandt den halve snes bidragsydere, vil jeg ikke omtale bogen mere indgående. Det vil formentlig ske på et andet tidspunkt i disse spalter.

De mange billeder, som blev draget frem af skuffer og skabe, udgør nu grundstammen i en billedsamling om de danske jøder, der er under opbygning på Det kgl. Bibliotek, idet Selskabet for dansk jødisk historie har deponeret samlingen på Judaistisk afdeling.

Selskabet udgiver 4 gange om året et beskeden tidsskrift, som i månederne omkring jubilæet naturligvis var viet foromtale af de forskellige arrangementer. Dagmar Goldsteins tale ved åbningen af Rådhusudstillingen blev gengivet in extenso.

Jødisk Orientering, organ for Mosaisk Troessamfund, fra månederne november og foreløbig til nu i februar bugner også af artikler i forbindelse med jubilæet.

I Sønderjysk Månedsskrift bringer professor i Kiel, danskeren Ole Harck, en artikel om jøderne i Nordslesvig. Ole Harck vil være kendt for sit arbejde med at finde og restaurere jødiske kulturværdier, således synagoger og mikver fundet i Grænselandet.

Reception den 13. december 1984 i anledning af jubilæet

Selve jubilæumsdagen faldt på en søndag, lørdag den 15. december var viet festgudstjenesten. Torsdag den 13. blev i stedet udset til at være den dag, hvor Troessamfundet i Ny Kongensgade slog dørene op og modtog

gæster og gratulanter fra nær og fjern. I de smukke lokaler var dækket er festligt bord med udsøgt bagværk, og midt på bordet trone en lag-kage, der virkelig fortjente dette navn. Den var i flere etager, og på toppen trone en davidsstjerne i chokolade. I takt med at bordet tømtes fyldtes et andet med gaver. Fra hele Norden kom rabbinere, fra Sverige, Norge og Finland — mange af dem af dansk afstamning. Der blev holdt taler og ønsket til lykke og frembåret gaver, nogle traditionelle andre højst moderne. Ønsker for fremtiden med et rigt menighedsliv og andre 300 år spares der heller ikke på. Der kom repræsentanter for Wizo, Carolineskolen, Det kgl. Bibliotek, håndværkerforeninger, sportsforeninger, sangforeninger, historiske foreninger, ældreklubben såvel som børnehaven. Skulle jeg have glemt eller overset nogen, er det sket i det glade mylder, hvor alle stod på tærne af alle for at se gaverne og høre talerne.

Festgudstjenesten den 15. december 1984

Ligesom ved fest-koncerten må jeg alene henholde mig til andenhandsvidner og til avisernes omtale. Højdepunktet ved gudstjenesten skal have været frembærelsen af en hel ny tora-rulle skænket af Joseph Samson, men også et nyt tora-skjold i guld udført af Arje Griegst vakte begejstring. Arje Griegst har tidligere lavet ceremonielle genstande samt smykker til Dronning Margrethe. Han har undervist i Jerusalem og lavet chanukkastager og tora-skjolde til synagoger i Israel og i New York. Griegst's skjold ligner ikke de traditionelle tora-skjolde. Her er ingen tårne, spir, kroner eller løver. Det er formgivet med spiraler og bladornamentik og bærer meget diskrete påtegninger på hebraisk og dansk samt årene 1684 og 1984. Den danske inskription angiver, at skjoldet er udført og skænket til minde om Marcus Melchior og Meta Schornstein.

Efterskrift

Efter alle de mange receptioner, omtale i aviser og i tv, efter taler og gaver og gode ønsker står man tilbage med spørgsmålet: var alle

med? Blev alle indbudt, blev alle repræsenteret hjemme og i udlandet?

Et fynsk dagblad hævdede, at der havde været holdt gudstjeneste på Fyn før 1684. Det tror jeg gerne, men tilladelse har man næppe haft. Blev alle kredse inden for dansk jødedom repræsenteret ved jubilæet?

Selve den 16. december, jubilæumsdagen, foregik der som nævnt ikke noget officielt, men i Nikolaj Kirke, der nu er museumshus, blev opført et jiddish teaterstykke — helt uden forbindelse med jubilæums-viraken. Er der noget tankevækkende i det?

Meget andet jødisk kulturliv gik ligeledes upåagtet videre. Den store årlige Wizo-basar i november måned samlede som altid hundreder af mennesker. Det er uden sammenligning den største begivenhed i dansk jødisk menighedsliv år efter år. Her mødes alt, hvad der kan krybe og gå.

Marianne Miriam Nagler havde udstilling på Strøget i København i Sparekassens galleri i kælderens. Her hang hendes skønne, glødende billeder, som viser jødisk liv upåvirket af sølle 300 år. Udkastet til jubilæumsfrimærket hang ubemærket bag trappen op til banken.

Jødisk liv uden for Mosaik Troessamfund gik videre. På bogmarkedet kom i 1984 mindst tre bøger af dansk-jødiske forfattere, Sam Besekow, Harry Katlev og Kjeld Koplev. Jeg ved ikke, om forlagene har "timet" udgivelserne — jeg tror det ikke. Men i dem brydes mange af de ting, som også mere eller mindre åbent kom frem under jubilæumsfestlighederne. Er jødedom i Danmark kun Mosaik Troessamfund og gammel dansk tradition? I januar-nummeret af Jødisk Orientering, menighedsbladet, slås til lyd for, at man skal have et nyt navn for menigheden. Mosaik Troessamfund forbindes med ælde, bourgeois og assimilation. Navnet skal ændres — som man f.eks. har gjort det i Sverige. Det skal hedde Jødisk Samfund eller lignende. Varebetegnelsen skal være i orden, siges det. Her er tale om jøder — ikke om "mosaitter"! Der er mange unge blandt kritikerne af det gamle navn. Denne de yngres kritik af de ældres manglende forståelse og interesse for dem er vel urgammel, og Troessamfundet har da også svaret igen ved at stifte et jubilæumsfond specielt til deres gavn. Spørgsmålet om navnet er dog stadig til debat, og

ungdommen planlægger i øjeblikket deres egne jubilæumsfestligheder.

Der var mange danske jøder, som jubilæet gik totalt hen over hovedet på. Jeg tænker på de polske jøder, der "kun" har været her i 15 år! De føler sig stadig ikke danske nok til at føle noget for en begivenhed som 300-års-jubilæet, og mange af dem ytrer sig ellers godt nu — på dansk — i både bøger og på film. For dem er Mosaisk Troessamfund ikke vejer til ny jødisk identitet efter tabet af det polske fædreland. En af dem udtrykte det lidt barsk — men også humoristisk over for mig: Ja, jubilæer og begravelser — *det* forstår de sig på! Midt i jubilæumsfestlighederne — men helt upåagtet — hørte jeg, at en midaldrende polsk jøde, der som barn kun lige havde undgået at falde i fjendehånd ved at gemme sig i kloakkerne i Warschawa, ikke længere havde kunnet bære udlændigheden og flygtningetilværelsen. Han havde taget sit liv. Måske

burde jeg ikke ødelægge indtrykket af optimisme og glæde ved festlighederne med en sådan historie, men det hører for mig også sammen med jødisk liv i Danmark.

Men jeg vil til sidst alligevel se frem. Mange initiativer til at følge festlighederne op i hverdagen er under udvikling. Et af de helt store projekter, som mange drømmer om at få iværksat er, som før antydte, et jødisk museum, der tillige skal rumme et jødisk kultur- og forskningscenter. Her skal både nyt og gammelt mødes. Der skulle gerne være plads og inspiration at hente for både ældre og yngre, for polske jøder og gamle danske og russiske- og for vore nordiske brødre med samme interesser ikke at forglemme.

Et sted med udstillinger, foredrag, sang og musik og dans på polsk, dansk, jiddish og ivrit — ja, og svensk, norsk og finsk, det ville være den helt rigtige udgang på 300-årsjubilæet! EN NY BEGYNDELSE.